

NOVE KNJIGE

tivrečnosti i apologetskih tumačenja. Autor knjige *Slobodno vreme i sloboda* naročito pledira na *sadržaju* slobodnog vremena, što je, uistinu, ispravan stav, jer slobodno vreme može da bude kreativan čin, ali i vreme apatije, rezignacije i traganja za izgubljenim identitetom koji nestaje u magli savremene automatizacije rutinskog, razmrvljenog i otuđenog rada.

Problem slobodnog vremena ne može se posmatrati, a još manje rešavati, ako se ne posmatra u čvrstoj dijalektičkoj vezi s radnim vremenom, odnosno problemima rada i problemima slobode uopšte, jer je, kao što je poznato, rad svesna, svrshodna ljudska delatnost. Zato autor smatra da je neophodno slobodno vreme uslovljavati vremenom slobode, a vreme slobode nastaje i počinje »s onu stranu nužnosti« (Marks). U knjizi su, takođe, data filofska objašnjenja fenomena slobode, a posebno mesto je dato filofsom objašnjenju slobode u Marksa koji je određuje kao ukidanje otuđenja.

Što se tiče definicija slobodnog vremena, autor ove knjige je u pravu kada kaže da je njihov broj neobično velik i da je problem, koji se čini poznat i saznat, u stvari veoma zamršen. U knjizi se navodi definicija R. Božovića koji smatra da je slobodno vreme vid egzistencije dobrovoljno odabrane kao najbolji način samorealizacije.

Vrlo je interesantno poglavlje koje nosi naslov *Ko su merači vremena?* Merenje časovnicama je samo formalno razgraničenje a na isti način se mogu uzeti neki drugi kriterijumi: rad, dokolica, igra, spavanje, dakle — ljudska merila koja postaju izrazito subjektivna, ali, ipak, ostaje nepobitna činjenica da je prava mera vremena čovek.

Treći deo knjige nosi naslov *Vreme i istorija* i u njemu se analizira društvo i čovek. Čovek se posmatra kao biće mogućnosti, a dimenzija budućnosti i kategorija »idealno treba« zauzimaju dominantno mesto. On je, takođe, biće prakse koja se u svom radu može potvrditi, realizovati svoje stvaralačke potencije, ali i otuđenosti. Sledeći Marksov metod, pisac ove knjige smatra da je *revolucija načina života* (jer je pitanje vremena povezano s pitanjem o revoluciji obrnuto) neophodna za stvaranje novog okvira u kojem će sloboda i slobodno vreme dobiti nove dimenzije.

U četvrtom poglavlju *Svet vremena ili vreme svetova*, slobodno vreme se posmatra u odnosu na ljudske potrebe čija struktura igra veoma važnu ulogu u svestranom razvoju ljudske ličnosti. Tu susrećemo kritiku čoveka jedne dimenzije, čoveka organizacije, jednom rečju — čoveka koji se otuđuje. Takođe se razmatraju problemi ličnosti i rada, problemi idolatrije rada, pri čemu se jasno i razgovetno, u skladu s Marksovom koncepcijom čoveka pledira za potpunijom sličnošću.

Veoma je interesantno poglavlje *Nesretna pedagogija*. Autor govori o okvirima u kojima može nastati i realizovati se ljudska sloboda. Pisac kaže da se to može ostvariti u društvenim od-

nosima koji su stvarno slobodni, a ne ako smo slobodni samo u mislima. »Lažnost priče o „osećanju“ slobode«, svedene slobode na psihičku usmerenost, ogleda se u težnji da postojeće oblike spoljašnje prinude okitimo cvećem privlačnih osećanja i da ih putem interiorizacije učinimo opštevažićim; umesto da radimo na ukidanju raznih oblika spoljašnje prinude. Nesretna pedagogija je svakako nastojanje da se u ljudi izgradi takva usmerenost koja služi kao oslonac postojećem stanju, koja stvara ubeđenje da naša (uobražena) samodelatnost uopšte nije iznuđena, manipulirana u tzv. slobodno vreme« (str. 133—134). Bodrogvari ne analizira »industriju slobodnog vremena«, koja je danas prisutna, ali kaže da je savremena kapitalistička pedagogija idolatrija obožavanja otuđenog rada putem idolatrije *nerada* (podvukao F. B.).

Poslednje poglavlje *Sloboda i odgovornost* predstavlja neku vrstu zaključka i zaokruživanja ranije iznesenih stavova. Tu se nalazi rasprava o revolucionarnoj svesti, ponovna piščeva analiza, odnosno »beleška« o ljudskim potrebama, a već je istaknuto da su potrebe povezane s načinom života i slobodnim vremenom i da od njihove strukture takođe zavisi da li ćemo živeti u nekoj prividnoj ili stvarnoj zajednici. Govoreći o usloviima revolucionisanja potreba, autor kaže da prvo treba stvoriti objektivne materijalne pretpostavke za formiranje revolucionarnih, kvalitativnih potreba. Da bi naše vreme zaista bilo slobodno, neophodna je svesna stvaralačka akcija, kako organizovanih društvenih snaga tako i pojedinaca« (str. 164). Međutim, pojam »organizovana društvena snaga« nije do kraja konsekventno razmatran, jer i »industriju dokolice« stvaraju neke organizovane društvene snage da bi manipulirale čovekom. Mišljenja smo da je Bodrogvari na ovom mestu mogao naglasiti svoj stav, koji je, inače, razvijen u ovoj knjizi — da je slobodno vreme izraz klanjskih protivurečnosti, pa se, prema tome, i pojam »organizovane društvene snage« različito tumači u različitim konstelacijama. Završne stanice ove knjige posvećene su kulturi i stvaralaštvu, angažovanju i oslobodjenju. To nam najrečitije govori o orijentaciji autora ove knjige. Njena vrednost sastoji se upravo u tom antropološko-humanističkom pristupu, koji se, kao crvena nit, provlači preko svih stranica ove knjige.

Drugo, Bodrogvari ovaj problem razmatra s filofsokog aspekta, što je poseban doprinos, jer u nas u poslednje vreme ima dosta socioloških studija, ali studija ovakve vrste, koje polaze od temelja ljudske slobode kad se raspravlja o slobodnom vremenom, nema mnogo. Zato je originalna piščeva želja, odnosno povezivanje slobode i slobodnog vremena. Mnogi istoričari polaze od pretpostavke da je slobodno vreme saznato i samo treba istraživati različite kategorije, odnosno sadržaj slobodnog vremena. Upravo značaj ove knjige je u tome što prevazilazi taj institucionalistički aspekt i

što pledira s novim revolucionisanim i reformisanim slobodnim vremenom.

Pišući ovu knjigu, Bodrogvari je pred sobom imao u vidu širi auditorijum čitalaca, ne samo specijalista (filosofa, pedagoga, estetičara), već i druge strukture čitalaca. Kitnjast stil, često kombinovan s »figurama prenosnih značenja«, na čitaoca deluje kao posebno osveženje i čini da ova, prilično kompleksna problematika, bude shvaćena i prihvaćena na originalan način.

Pisac knjige zameramo na nesistematičnost, jer stičemo utisak da je strukturi rada trebalo pokloniti više pažnje. Tada ne bi bilo čestih ponavljanja koja su nekada prisutna. U svakom slučaju, to ne umanjuje vrednost ove, za nas, ipak, originalne knjige.

KASIM PROHIĆ: »FIGURE OTVORENIH ZNAČENJA«
»Biblioteka«, Zagreb 1976.

Piše: Stevan Tontić

FIGURE OTVORENIH ZNAČENJA, najnovija knjiga filofsokih eseja Kasima Prohića, razvija i tematski obogaćuje krug pitanja kojima se autor bavio u *ODVAŽNOSTI IZRICANJA*, svom prvom djelu. Riječ je o »kritici pojmovnog konstruktivizma« tradicionalnog filofsokog mišljenja, odnosno o traganju za novim mogućnostima mišljenja-govorenja-pisanja u istraživanju »fenomenologije životnih formi«. Pojednostavljajući, mogli bismo reći da Prohić govori iz jedne »granične situacije« filofosa: spoznao je »kanikaturalnu uobraženost Pojma«, svedenost i transparentnost kategorijalnog jezika filofsokije, a istovremeno, pokušavajući da dâ slobodniji i »životniji« jezik, našao se izvan okrilja *sistema* koji, *volens volens*, za sebe gradi svaka »ozbiljna« misao zasnovana na logičko-kritičkom i sistematskom izvođenju određene »slike svijeta«. Na izvjestan način, Prohić se odriče jednog jezika, a da drugoga još nema, što je u njegovu slučaju i izvorna paradoksalna pozicija. Izvorna po tome što se ne zadovoljava implicitnim tautologijama filofsokije, apsolutizmom (»monarhizmom«!) metafizičkog Uma u koji više ne možemo imati vjeru jednog Hegela; paradoksalna — jer se do iskonski neposrednih formi života probija još uvijek *filofsokim* pitanjima. Izvorna — s obzirom na vraćanje na »pretilofsokski« govor samih elemenata i čutanje kao najprisniju komunikaciju; paradoksalna zbog nemogućnosti iskazivanja filofsokog smisla onih egzistencijalnih iskustava kojima, umjesto purizma filofsokog pisma, više odgovaraju različiti metafizički jezici. Kao filofsok, Prohić je, u nekoj raganju, u poziciji *bez pozicije* — u smislu da ne prihvata »arhimedovske tačke« koje nudi metafizika, a istovremeno ne želi da »razriješi problem« u nekoj novoj »luci spas«, u priklonu ovoj ili onoj Ideji, Istini, Teoriji, Načelu. Šte »ničije zemlje«, on priziva one

F. BODROGVARI: »SLOBODNO VREME I SLOBODA«
Radnički univerzitet »Veljko Vlahović«, Subotica 1976.

Piše: Dragan Koković

Naslov knjige, kako upozorava i sam autor, govori o pokušaju da se o problematiki slobodnog vremena govori nešto drugačije.

Ovaj fenomen (slobodno vreme) može se proučavati s različitim aspektima: istorijskog, sociološkog, filofsokog, pedagoškog, estetskog, etičkog itd.

Ishodišna tačka od koje polazi autor ove knjige je filofsoka, a celokupni pristup je prožet antropološko-humanističkim aspektima.

Na mnogim mestima u svom radu autor naglašava kompleksnost ove problematike. Svoj aspekt i ugao gledanja Bodrogvari je obrazložio sledećim rečima:

»Želimo da o slobodnom vremenom govorimo tako, što ćemo ga uslovljavati slobodom svih, kao uslovom sreće pojedinca, i slobodom pojedinca kao uslovom sreće svih« (str. 7), uz napomenu da jedan veliki i težak zahtev ne može biti u potpunosti zadovoljen. Prevazilaženje postojećeg načina života je jedan od bitnih uslova za osmišljavanje slobodnog vremena.

Slobodno vreme se može posmatrati s pojedinačnog i opšteg aspekta. U knjizi je razrađena teza da se o ličnom ostvarenju i raspolaganju slobodnim vremenom ne može razložno i smisljeno govoriti, a da se prethodno ne posmatra na opštem nivou.

U skladu s iznešenim stavovima, autor razvija originalnu misao da ne postoji pravo slobodno vreme, jer još ne postoji pravo besmisleno društvo. Zbog toga se slobodno vreme danas posmatra kao izraz klanjskih pro-

riječi, zvuke, boje, gestove, koji su više simboli netzvjesnog, iskonskog, a manje puki znaci i poruke u Enciklopediji Znanja. Iskusi prazninu i laž pojma, Prohić zavija metaforu; prošavši kroz »Krug-Zatvor« filozofskih sistema, ovaj filozof obraća se književnosti koja nam »ne omogućava da hodamo, ali nam omogućava da dišemo« (R. Bart). Za razliku od filozofije, književnost je upravo svojevrsno područje »figura otvorenih značenja«. Jednostavno govoreći: neposrednija, bogatija, polivalentnija i slobodnija »slika života«, neprevodiva na jednoznačno-jednodimenzionalni jezik apstrakcije. Otuda je razumljivo što Prohić jedno veće poglavlje knjige posvećuje »svetkovini imaginacije« koja se dogodila u *Vergilijevoj smrti* Hermana Broha: veličanstvenoj pjesmi clemenata vode, vatre, zemlje i vazduha. Vergilijeva predsmrtna pustolovina data je u romanu kao »povorka snažnih ekspresivnih srokova«, uokvirena »mocnom njemotom pjesme sfera«, kao kosmička ljudska odiseja koja nadilazi svako pojmovno određenje i racionalno iskazani smisao sudbine. Pjesnik je opsjednut neizrecivim i iskonskim, njegov je jezik metaforičan, otvoren i plodotvorno tajantsven; filozof, naprotiv, da parafraziram Bekona, mora da stavlja utege na krila imaginacije... »Klasična filozofska kastriacija još je na djelu«, veli Prohić.

Tragajući za »mogućim tragom otvorenog pisma«, tj. pisma oslobođenog od sveglasnog logocentrizma, racionalističke svedenosti, autor uspostavlja dijalog s nizom savremenih autora koji su, između ostalog, i sami izvršili slične ili istovrsne teorijske problematizacije na području jezika, mišljenja i stvaranja. Tu su Kasirer, Merlo-Ponti, Bart, Derida, Bašlar, Lotman i mnogi pjesnici koji su, na ovaj ili onaj način, originalno promišljali sopstvene stvaralačke pozicije ili bit umjetnosti uopšte u modernom vremenu. Ipak, Prohić je, čini se, najbliži idejama Merlo-Pontija, Deride i Bašlara, koji su mu i sagovornici i svjedoci. U najmanju ruku, dva plodna, danas vrlo »upotrebljiva« pojma vežu se za misaonu djelatnost ovih autora: pojam Razlike i pojam Imaginacije. Putem razlikovanja i imaginacije zapravo se i kritikuju zatvoreni sistemi tradicionalnog filozofiranja. Isto tako, Prohiću je bliska Merlo-Pontijeva »rehabilitacija« *tijela* — tijelo je najizvornija, možda i najčudesnija, otvorena »figura« postojanja! U ničeanskom smislu: trebalo bi i *misliti tijelom*, da misao više ne bi bila izdajnički nevjerma sopstvenom biću, uopšte — životu. Da bi umjela i mogla da igra u izvornom, dionizijskom smislu i da bi se i sama zasnivala više kao postojanje, a manje kao apstrakcija.

FIGURE OTVORENIH ZNAČENJA ispisane su (oblikovane) u ime misli kao neposrednog egzistencijalnog čina, u ime duhovnog gesta koji je, istovremeno, gest bića, simboličko-metafizički pokret života. Zasićen racionalno »mišljivim«, Prohić sada traga za jednom »ontologijom nemišljivog«, što bih ja, za autora mož-

da i odveć slobodno, preveo na jezik tajanstvenog i poetskog, na prostodušnu ljudsku žudnju za bogatim i punim životom koji će i za najfilozofskiju misao ostati zagonetka.

Misao koja, ustrojena po metodi, metodički izbjegava tajnu, jedva da govori nešto odsudno čovjeku koji bitno drži do ljudskog govora i sebe sama. Makar taj čovjek i bio samo utopija.

MILAN JESIH: »KOBALT«
Državna založba Slovenije 1977.

Piše: Denis Poniž

Treća pesnička zbirka Milana Jesiha *KOBALT* na svojim stranicama donosi neobično intenzivnu poeziju koja menja pojam lepog u prostoru savremene slovenačke lirike. Šta je to vezujuće i obavezujuće, zbog čega možemo napisati ove reči? Ne treba podvlačiti da u slovenačkoj lirici u ovom trenutku istovremeno živi više poetika: od šalamunovske i postohoovske poetike, do novih zahteva koje možemo naći u prvim zbirka Milana Kleča *MAROŽA* (Studentska založba 1977) ili Borisa Gabršnika *TRGOVINA NEODGOVORNEGA PIJANCA* (Studentska založba 1977). Pa ipak, značajno je da se sva istraživanja, mada im ne možemo odrediti estetsku inovativnost i verbalnu spretnost, okreću oko dva središnja problema: prvi je problem erotičnog ispovedanja kroz bogatu i ponekad sasvim bujnu metaforiku (značajni predstavnici te poetike, u poslednje vreme su Šalamun, Svetina, Medved i Kočbek), a drugi je svesno traženje novih odnosa među leksičkim gradivom i jezičkim normama, što je značajno za neke predstavnike postohoovske poetike (poslednja knjiga Matjaža Hanžeka *61 tekst*, objavljena ovih dana u Studentskoj založbi, poezija B. A. Novaka, Ifigenije Zagoričnik Tomaža Kralja).

Značajno je da Milan Jesih sa svojom poezijom, upravo kao Jaša Zlobec u oblasti ispitivanja jezičkog i tematskog (zbirke *Zeleni bunker*, Lipa 1976 i *Maldo jutro*, Državna založba Slovenije 1976) znači za savremenu mladu poeziju u Sloveniji nešto posebno. Njegova zbirka *KOBALT* otkrila je neke zaboravljene estetske elemente: dugi, ritmički oslobođeni stih (stoga je neobično zanimljiva oprema Matjaža Vipotnika »okrenula« knjigu i omogućila da se pesme razvrstaju po vertikalnoj osi knjige), metaforiku koja s jednakom snagom pokušava da govori jezikom svakodnevnice i jezikom izabranih, estetski selekcionisanih metafora, te novi sadržaj i novi odnos prema sopstvenoj kreativnosti. Čini se da ovaj kratki i nepotpuni zapis treba započeti baš razmišljanjem o pitanjima samorefleksije Jesihove pesničke kreativnosti. Jesih je svoju poeziju (*Uran u urinu*, *Gospodar*, 1972) započinjao u ironičnoj sumni i blagom izrugivanju svim »osnovnim« vrednostima realnog sveta, od »istorije« do

»istine«. Već u zbirki *Legende*, 1974, dilema je počela da se lomi, a umesto nje zasnivala se misaona i emotivna analiza pretihodno nabrojanih »kvaliteta«. U *Kobaltu*, njegovoj poslednjoj zbirki, analiza je napravila mesta priči koja ostaje u području ispovedenih i skeptičnih elemenata: to što je poezija, nije više »istorijski« i »estetski« postupak, već samogovor, pitanje stvari koje nemaju odgovora. U jednoj pesmi (značajno je napomenuti da su sve pesme bez naslova i da samo poneke, koje možemo nazvati ciklusnim, imaju potpisani datum i mesto nastanka) Jesih kaže: *To što ti u neznanom jeziku govore neznanne reči, to meni govore znane u znanom / tako imamo mi svak svoga bedekera, alhemičar u kovačnici, kovač u plavom laboratoriju.*

Na ovom mestu potrebno je iznova osvetliti naš posebni predmet, svetlosno opšte kulturne situacije. Događa se, naime, da deo kritičke publike pokušava reducirati kritiku na čisto vrednovanje, uzimajući u obzir samo semantiku poetičnih predmeta, a zanemarujući sintaktiku i semantiku samog jezika. S tog, po našem mišljenju preživelog i neproduktivnog stanovišta, pokušavaju oni da potisnu jezik poezije izvan nje, da ga učine nevažnim elementom u strukturi odnosno praksi. Jesihova poezija u *Kobaltu* uspostavlja, upravo kroz jezik, kroz jezikovnost svojih sredstava, ono što je skupljeno u rečima o »znanom i neznanom« jeziku. Jesihova poetika zadala je sebi zadatak da u jeziku kojim svi govorimo otkrije (a detaljnija analiza nam je pokazala da je malo reči i njihovih veza koje, pored *Kobalta*, ne poznaje i obični, razgovorni jezik) onaj produktivni kod koji se obično označava kao estetski ili umetnički.

U drugoj pesmi pesnik kaže: *Nije istina da imenujem stvari, nepravim imenom / i tako otvara za poeziju dva uvek aktuelna pitanja: pitanje imenovanja stvari (još od Aristotela jedan od osnovnih problema svake poetike) i pitanje o »pravosti« i »nepravosti« toga imenovanja koje se jednom označuje kao laž, fikcija, prevara, a drugi put kao jedini realni svet (poezije). Jesihova poezija govori, pre svega, o tome da je imenovanje uvek pravo imenovanje, jer se događa kroz jedino sredstvo koje ima snagu i značaj sveopšte komunikacije — kroz govor (*la parole*), kroz svakidašnjost koja u rečima više ne vidi označitelje, nego samo već označene, bez posebnog sjaja ili vrednosti. Pevanje koje je imalo značaj neobavezne igre, slučajnosti (takva je još uvek poezije Iva Svetine), kod Milana Jesiha, posebno u *KOBALTU*, poprimala značaj samorefleksivnog razrešenja osnovnih dilema sveta: duše-tela, života-smrti, akcije-reakcije, a naravno i Jesihovih, provokacije-evokacije, siline — slomljenosti, odvažnosti—plašljivosti. U pesmi u kojoj govori o imenovanju stvari i o jeziku sopstvene poetike (ili pak o poetici sopstvenog jezika), poslednji stih glasi: *ali ja neću da od mog života ostane samo anegdota. / Jezik kao zacrtač i zapisivač te poetike, kao**

sistem svih potencijalnih mogućnosti prelaza jezika (*la langue*) u govore (*les paroles*). Jedan od govora, a upravo to ispituje Jesihova zbirka, jeste pitanje o lepom i lepoti. Lepota nije nigde posebno definisana, niti je sistem jezičkog i značenjskog zasvučja (Šalamun, Svetina), sistem pravila (F. Zagoričnik, Hanžek), filozofski diskurz (Medved, Grafenauer, Vegri), jezik minule istine (Svetlana Makarovič, Stirniša) dijalog delatnosti i stvaralaštva s prolaznim vremenom. U čemu je tada lepota Jesihovog jezika i njegove poetike? Na to pitanje moguće je odgovoriti poznatim Heraklitovim fragmentom o vremenu, koji glasi: *Vreme je dete koje se igra kamenčićima: dete na prestolu!*, ako na mesto vremena stavimo lepotu. Jer, Jesihova poetika, kakvu je poznajemo iz zbirke *KOBALT* (ne smemo zaboraviti i na *LEGENDE*) stvara takav pojam lepog: jezik koji je intenzivan, uvek nov i iznenadljiv, a ujedno neizdvojen iz sveta nekorisnog, slučajnog, neodređenog, možda čak neopisivog. Jezik ne postavlja norme, refleksija i samorefleksija ne uspostavlja filozofske relacije prema predmetima koji o njima pevaju.

O *KOBALTU* smo mogli izreći samo nekoliko osnovnih konstatacija. Potrebno je, pre svega, čitanje Jesihovih stihova, čitanje koje se vlada jednako kao Heraklitovo dete-vreme-vladar: čitanje kao otkrivanje lepog, primarnog, nepoznatog, bez sistema i bez želje za temeljnim razumevanjem sveta.

Preveo Vojislav Despotov

MARKO VEŠOVIĆ:
»OSMATRAČNICA«,
»Svetlost«, Sarajevo 1976.

Piše: Mr Špiro Matijević

Svoju prvu zbirku pjesama *Nedelja* Vešović je objavio 1970. godine. Pjesnik je u toj knjizi uglavnom u sferama zavičajne prirode i djetinjstva. Ali, već se jasno očitavaju njegovi misaoni nemiri, naslućuju se varnice budućih sražavanja sa stvarnošću i tradicijom, pa i sa samim pjevanjem kao stvaralačkim činom.

U Vešovićevoj pjesničkoj zbirki *Osmatračnica* dominantan je svojevrsni »sudar sa stvarnošću«, koji se predočava »kao neko probijanje kroz privid« (K. Jaspers).

Zasnivajući osobenu poetsku ontologiju, Vešović je razgranao širok tematsko-motivski vidokrug u kojem se strukturira njegov vizionarski svijet. Lucidno kritičan i prema svemu nepovjerljiv, Vešović odista ne robuje nikakvim tradicionalnim pjesničkim kanonima, koji bi se preuzimali u gotovom obliku. On se trudi da tradiciju ruini, rastoči i nadmaši činom rastakanja, ironiziranja i oblikovanjem novih vidova pjevanja i mišljenja.

Budući da je raskrstio s iluzijama o cjelovitosti svijeta, Vešović u svojoj poeziji izražava složen splet sumnjiv pitanja, čudenja i traganja. Ako se samo us-